

УДК 343.163

Н.О. ТУРМАН, Національна академія внутрішніх справ

НАУКОВО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИДІВ ВІДМОВИ ПРОКУРОРА ВІД ОБВИНУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Ключові слова: відмова прокурора від обвинувачення, види відмови, повна відмова від обвинувачення, часткова відмова від обвинувачення

Україна, як держава продовжує перебувати на етапі перетворень, спрямованих на зміцнення демократії і розбудови правової держави. Відбувається переоцінка цінностей в економічній, соціальній, духовній та правовій сферах життя суспільства. Від вміння підтримати державне обвинувачення в суді, а в необхідних, чітко визначених законодавством випадках відмовитись від обвинувачення певною мірою залежить рівень демократії в державі, життя, здоров'я, честь і гідність громадян українського суспільства.

На нашу думку відмова прокурора від обвинувачення – це активна діяльність (заява) прокурора, яка в подальшому виражається у формі мотивованої постанови (де зазначаються причини та мотиви неможливості підтримання державного обвинувачення) адресованої суду, в якій прокурор повністю або частково виражає незгоду з обвинуваченням інкримінованим конкретній особі, фактично припиняючи в цілому чи в якійсь частині продовження обвинувальної діяльності проти даної особи.

Наслідком відмови прокурора від обвинувачення є припинення прокурором обвинувальної діяльності, тобто припинення функції обвинувачення.

Поділ відмови прокурора від обвинувачення на види допомагає більш детально теоретично проаналізувати даний інститут і зрозуміти його сутність та значення в практичній діяльності.

З самого змісту визначення відмови прокурора від державного обвинувачення, а також залежно від обсягу діяльності прокурора, відмова може поділятися на два види:

- повна відмова від обвинувачення;
- часткова відмова від обвинувачення.

Це означає, що прокурор в цілому або в якійсь частині припиняє обвинувальну діяльність проти підсудного.

На об'єктивне існування таких форм звертають увагу такі вчені, як Р.Д. Рахунов і В.С. Зеленецький, які вважають, що «виділення цих двох різновидів відмови прокурора від обвинувачення цілком закономірне, оскільки воно точно відображає якісну визначеність об'єктів, які заперечуються і повністю відповідає існуючій практиці» [1, с.69].

Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення може поділятися на два різновиди за суб'єктивним складом, відносно якого здійснюється функція обвинувачення. Якщо у справі до кримінальної відповідальності було притягнуто кілька обвинувачених, а прокурор відмовляється від обвинувачення щодо одного з них, то така відмова буде частковою. У разі відмови від обвинувачення щодо всіх осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, слід говорити про повну відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення. З огляду на те, що повна і часткова відмова від обвинувачення може бути, як щодо обвинувачення в матеріально-правовому значенні, так і щодо осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, і теоретично, і на практиці можливі випадки комбінованої відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. Маються на увазі випадки, коли прокурор повністю відмовляється від підтримання державного обвинувачення щодо однієї особи, а щодо іншої – лише в частині інкримінованого їй обвинувачення.

Як свідчить практика, варіанти заперечення прокурором державного обвинувачення можуть бути різні, проте в будь-якому випадку вони відображають повну або часткову відмову прокурора від обвинувачення, інкримінова-

ного конкретній особі. Кожний із цих різновидів відмови має свою специфіку, для виявлення якої потрібне їх дослідження [2, с.31–40].

Розкриваючи зміст вище зазначеного положення можна стверджувати, що повна відмова має місце тоді, коли прокурор пропонує закрити справу або виправдати особу в повному обсязі обвинувачення. Можна стверджувати, що повна відмова прокурора від обвинувачення – це виправлення помилки, що була допущена при порушенні кримінальної справи, її розслідуванні, затвердженні обвинувального висновку (акту), а також при попередньому розгляді справи в суді. На цих стадіях процесу при більш глибокій перевірці та аналізі обставин справи у більшості випадків можливо було виявити допущені помилки.

В процесі судового розгляду кримінальної справи прокурор може повністю змінити своє відношення до обвинувачення. Він може прийти до висновку про невинність обвинуваченого і зробити про це заяву в суді. Такого роду заява прокурора, в якій він повністю заперечує обвинувачення і стверджує про невинність підсудного в інкримінованому йому злочині і необхідності його виправдання, називається повною відмовою прокурора від державного обвинувачення. Відмова називається повною в тих випадках, коли прокурор виражаючи своє негативне відношення до обвинувачення, заперечує його в повному обсязі з усіма його елементами і припиняє обвинувальну діяльність в суді, фактично при цьому самоусувається від її здійснення [1].

Зміст такої відмови утворює діяльність прокурора, спрямована на заперечення обвинувачення з метою визнання його судом несправедливим і незаконним, і на цій основі здійснення реабілітації особи, яка обвинувачувалась у вчиненні злочину.

Повна відмова від обвинувачення має місце не тільки в результаті припинення обвинувальної діяльності, але і фактичної зміни на пряму обвинувальної діяльності в сторону заперечення обвинувачення.

При повній відмові прокурора від державного обвинувачення повністю заперечується

обвинувачення в матеріально-правовому сенсі, крім цього припиняється розвиток обвинувачення в кримінально-процесуальному розумінні.

Отже при частковій відмові загальна позиція державного обвинувача зберігається, проте при цьому вона підлягає певним структурним і змістовним змінам.

Якщо при повній відмові прокурор заперечує все обвинувачення і його кінцева позиція в такому випадку є зовсім протилежною ніж попередня, то при частковій відмові від обвинувачення заперечуються тільки окремі частини обвинувачення.

Сукупність негативних елементів, які містяться в різних частинах обвинувачення приводить до такої зміни структури обвинувачення, яка тягне за собою відмову прокурора спочатку від певної частини обвинувачення а потім повністю від усього обвинувачення. У зв'язку з цим варто зазначити, що між повною і частковою відмовою прокурора від обвинувачення може існувати певний зв'язок. Вона має місце в тих випадках коли державний обвинувач в своїй судовій промові відмовляється від обвинувачення в якійсь його частині, а після промов інших учасників судових дебатів, переконавшись у повній невинуватості підсудного заявляє про відмову від обвинувачення в цілому. В даному випадку така відмова може називатись поступовою чи поетапною.

Часткова відмова від обвинувачення має місце у тому разі, коли прокурор відмовляється від обвинувачення у вчиненні кількох злочинів залишивши обвинувачення особи в інших злочинах.

При частковій відмові від обвинувачення від прокурора виходить пропозиція про закриття справи стосовно особи за однією або кількома статтями кримінального кодексу, залишивши обвинувачення в інших злочинах. Часткову відмову від обвинувачення слід відрізняти від зміни обвинувачення. Під зміною обвинувачення слід розуміти внесення в обвинувачення прокурором тих чи інших поправок, які впливають на сутність, обсяг чи характер обвинувачення у справі. Наприклад,

виключення епізодів з багатоепізодного злочину; виключення кваліфікуючих ознак; зменшення обсягу обвинувачення у розмірах і наслідках та багато інших можливих змін. Характерно, що часткова відмова прокурора від державного обвинувачення, як і повна, якщо потерпілий погоджується з відмовою, згідно ч.2 ст.284 КПК України чинного з 19.11.2012 р. для суду є обов'язковою.

В юридичній літературі можливість часткової відмови прокурора від обвинувачення взагалі не підлягає оспорюванню. Діяльність прокурора, яка направлена на заперечення конкретної частини обвинувачення утворює зміст часткової відмови, яка здійснюється прокурором в стадії судового розгляду.

У зв'язку з тим, що часткова відмова від обвинувачення це свого роду зміна попередньої позиції державного обвинувача по суті інкримінованого підсудному обвинувачення, в літературі існує думка про єдиний зміст часткової відмови прокурора від державного обвинувачення і зміни обвинувачення.

В.М. Савицький зазначає: «Відмова від підтримання державного обвинувачення в певній його частині є по суті одна із форм зміни обвинувачення» [3].

Вірно зазначає Ф.Н. Фаткуллін, що зміна обвинувачення означає внесення в нього таких якісних поправок, які його відрізняють від обвинувачення, яке представлено в суді, тобто відрізняють за кваліфікацією або фактичною стороною [4, с.5]. А часткова відмова не руйнує обвинувачення повністю, а корегує його в певній частині відповідно до фактичних обставин справи і норм закону.

Тобто, якщо особа була передана до суду по обвинуваченню в скоєнні, наприклад, п'яти злочинів одного виду (крадіжок), а на судовому слідстві два з них не підтвердились, то прокурор відмовляється від обвинувачення по цих двох крадіжках, цим самим змінюючи першочергове обвинувачення.

Проте, якщо підсудній обвинувачується в декількох різних злочинах, наприклад, у вбивстві і в крадіжці і один з даних злочинів на думку прокурора є недоведеним, то він по-

винен вже не змінювати обвинувачення, а відмовитись від нього в певній частині, яка стосується даного злочину [4, с.20].

Якщо звернутись до КПК України який набере чинність з 19.11.2012 р., то тут зміна обвинувачення відділяється від часткової відмови від обвинувачення. Підставам, порядку зміни обвинувачення присвячена ст.338 КПК, а ст.340 КПК присвячена відмові від обвинувачення, проте чіткого розмежування відмови від обвинувачення на види та висловлення позиції законодавця стосовно часткової відмови тут немає. Тому на практиці досить часто виникають колізії стосовно розуміння поняття «часткова відмова від державного обвинувачення» та «зміна обвинувачення». Тому доцільно часткову відмову від обвинувачення передбачити у ст.340 КПК вказавши при цьому, що коли в результаті судового розгляду прокурор дійде до переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог ст.341 цього Кодексу повинен повністю чи в певній частині відмовитись від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження.

Положення ст.338 КПК України, що набирає чинність з 19.11.2012 р. передбачають, що прокурор дійшовши до переконання, що обвинувачення потрібно змінити, після виконання вимог ст.341 КПК складає обвинувальний акт, в якому формулює змінене обвинувачення та викладає обґрунтування прийнятого рішення. Проте в даному випадку йдеться про зміну обвинувачення, яка на відміну від часткової відмови не скасовує самого обвинувачення, а просто надає йому певних змін. Крім того В.М. Савицький зазначає, що часткова відмова прокурора від державного обвинувачення в суді – це відмова від одного з декількох інкримінованих особі злочинів. Повна відмова прокурора від обвинувачення – це відмова від обвинувачення у всіх його частинах.

Якою б не була відмова прокурора від обвинувачення вона завжди покращує положення обвинуваченого.

Необхідно пам'ятати, що прокурор при наявності переконання в необхідності змінити обвинувачення чи частково відмовитись від нього не повинен продовжувати здійснювати обвинувальну діяльність на основі попередньої позиції. Такого роду обвинувальна діяльність буде незаконною, необґрунтованою і несправедливою. Підтримання такого обвинувачення буде здійснюватись не тільки проти волі прокурора, а і всупереч доказам дослідженим в судовому засіданні.

Для того, щоб прокурор міг будувати свою обвинувальну діяльність на основі принципу його незалежності в судовому розгляді, він повинен отримати можливість звільнитись від обставин, які заважають йому виконувати цю діяльність за власним внутрішнім переконанням.

Зміна прокурором свого відношення до певної частини обвинувачення утворює зміст його діяльності, яка притаманна для часткової відмови прокурора від державного обвинувачення [1, с.61].

Як видно для часткової відмови прокурора від державного обвинувачення існує свій особливий вид заперечення, заперечення частини обвинувачення в решті обвинувачення продовжує діяти і отримує свій «розвиток», тобто прокурор продовжує його підтримувати.

Часткова відмова прокурора від обвинувачення – це заперечення певної частини (елементів) обвинувачення, яка не знайшла свого підтвердження в результаті судового розгляду.

Заперечуючи певну частину обвинувачення прокурор відстоює позицію іншої частини обвинувачення. В основі такої діяльності лежать досліджені фактичні дані. Фактичні обставини, які не змістовно інкримінуються обвинуваченому утворюють один із елементів часткової відмови прокурора від обвинувачення. А інші факти, знайшли своє підтвердження і лягають в основу обвинувачення. Внаслідок часткової відмови прокурора від обвинувачення об'єм обвинувачення стає значно меншим, внаслідок чого відбувається і звуження обвинувальної діяльності. Часткова відмова від обвинувачення не руйнує його

повністю, а здійснює певну корекцію його відповідно до фактів об'єктивної реальності і вимог закону. При частковій відмові прокурора від обвинувачення, він видозмінює свою попередню позицію, включаючи в основу всі залишки попередньої, які відповідають дійсності і сприяють встановленню істини судом по справі.

З об'єктивної сторони часткова відмова прокурора від обвинувачення – це свого роду вираження незгоди з усім обвинуваченням, а саме з певною його частиною.

При частковій відмові прокурора від державного обвинувачення загальна позиція, переконання прокурора стосовно обвинувачення зберігається, проте вона піддається певним структурним змінам.

Психологічний механізм часткової відмови прокурора від державного обвинувачення включає:

- 1) усунення негативної (необґрунтованої) частини обвинувачення;
- 2) збереження іншої частини обвинувачення, яка продовжує підтримуватись;
- 3) підтримання обвинувачення в суді в тій частині, яка залишилась;
- 4) твердження на основі доведеного обвинувачення про винність підсудного, необхідності його осуду і покарання.

Якщо прокурор при ознайомленні з матеріалами кримінальної справи дійде висновку, що винність обвинуваченого не підтверджується, він повинен відмовитися від участі в судовому розгляді. Таким чином, прокурор, якому доручено підтримувати в суді державне обвинувачення, повинен мати внутрішнє переконання у винності обвинуваченого, тобто прокурор при підтриманні обвинувачення, керується вимогами закону і своїм внутрішнім переконанням, саме внутрішнє переконання відіграє не останню роль в діяльності прокурора і дозволяє здійснити поділ відмови від обвинувачення, ще на такі підвиди:

- відмова від обвинувачення, в основі якої лежать певні сумніви (які неможливо усунути в порядку передбаченому законодавством)

щодо винності підсудного, законності і обґрунтованості обвинувачення;

– відмова від обвинувачення, яка заснована на безсумнівній невинності підсудного і відповідно в незаконності і необґрунтованості самого обвинувачення;

– відмова від обвинувачення заснована на переконанні незаконності юридичного формулювання обвинувачення (правової кваліфікації) і відсутності самого складу злочину.

За суб'єктами права здійснювати відмову від обвинувачення, вона може бути:

– відмова від обвинувачення, яка здійснюється відповідним державними органами (прокурором);

– відмова від обвинувачення, яка здійснюється приватною особою (справи приватного обвинувачення).

Відмова від обвинувачення, як процесуальна діяльність може бути:

- активна;
- пасивна.

Пасивна відмова від обвинувачення має місце у випадку неявки без поважних причин в судові засідання потерпілого у справах приватного обвинувачення [5, с.59].

Відмова прокурора від обвинувачення може бути тільки активною, тобто повинна бути чітко виражена зовні. Дане положення витікає з того, що участь державного обвинувача в судовому засіданні при розгляді кримінальних справ публічного і приватно-публічного обвинувачення є обов'язковою, крім випадків:

1) коли розглядаються справи приватного обвинувачення;

2) коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення.

Нажаль досить часто на сьогоднішній день відмова від обвинувачення, яка б вона не була повна чи часткова, сприймається органами прокуратури, як якесь не нормальне явище, як певний недолік в роботі органів дізнання і досудового слідства. Важко погодитись з М.Л. Шифманом, який писав, що «відмова від обвинувачення не є нормальна функція прокурора, а надзвичайна обставина» [6, с.50]. В

свою чергу, В.М. Савицький з цього приводу зазначав, що коли досліджені в суді докази вказують на необґрунтованість пред'явленого підсудному обвинувачення, то в цих умовах відмова від обвинувачення – єдина нормальна реакція прокурора на нові обставини справи [7, с.216]. В основі діяльності органів прокуратури повинен лежати принцип презумпції невинуватості. У випадку відмови від обвинувачення основна мета даних органів повинна бути реабілітація невинуватого.

За даними прокуратури Чернівецької області випадків повної відмови від підтримання державного обвинувачення в 2008–2010 роках не було. В той же час за результатами вивчення матеріалів кримінальних справ, по яких було постановлено виправдувальні вироки можна зазначити, що по більшості справ прокурори мали підстави для заявлення клопотання про відмову від обвинувачення. Крім того по більшій частині справ, які були повернуті на додаткове розслідування у прокурорів були також всі підстави заявити про відмову від обвинувачення. Дані ситуації свідчать про те, що прокурори психологічно не готові до змін у їх статусі, є в певній мірі залежні від думки вищестоящих прокурорів, побоюються наслідків, які можуть для них настати.

Психологічно прокурору важко відмовитись від підтримання державного обвинувачення особливо тоді, коли він сам затверджував обвинувальний висновок чим і пояснюється та обставина, що на практиці відмова від підтримання державного обвинувачення трапляється рідко. Слушною є думка В.Г. Гончаренка, що не слід боятись визнати помилку, бо вищим ступенем благородства є її виправлення (навіть якщо це зроблено і з великим запізненням), і вищою мірою морально потворно, знаючи про помилку, піклуватися про уявну «честь мундиру» на шкоду істині [8, с.218].

Таким чином, поки відмова прокурора від обвинувачення буде розглядатись, як негативний показник роботи органів прокуратури, неофіційна заборона на здійснення такої відмови буде існувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеленецкий В. С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Вища шк., 1979. – 144 с.
2. Маляренко В. Т. Прокурор у кримінальному судочинстві : деякі проблеми та шляхи їх вирішення / В. Т. Маляренко, І. В. Вернидубов. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
3. Рябцев В. П. Понятие и виды функций прокуратуры / В. П. Рябцев // Проблемы борьбы с преступностью. – 1983. – Вып. 39. – С. 50–51.
4. Фаткуллин Ф. Н. Изменение обвинения / Ф. Н. Фаткуллин. – М. : Юрид. лит., 1971. – 164 с.
5. Финько В. Д. Прокурор в судебном разбирательстве уголовных дел / В. Д. Финько. – Харьков : Б.и., 1965. – 62 с.
6. Шифман М. Л. Прокурор в уголовном процессе / М. Л. Шифман. – М. : Юриздат, 1948. – 248 с.
7. Савицкий В. М. Государственное обвинение в суде // В. М. Савицкий – М. : Наука, 1971. – 342 с.
8. Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України / В. Г. Гончаренко. – К. : Акад. адвокатури України, 2008. – 280 с.

Турман Н. О. Науково-правове обґрунтування видів відмови прокурора від обвинувачення та проблеми застосування / Н. О. Турман // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 919–924 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12tnotpz.pdf>

Здійснено науково-правове обґрунтування видів відмови прокурора від обвинувачення та проаналізовано проблеми застосування даного інституту на практиці. Зазначено, що поділ відмови прокурора від обвинувачення на види допомагає більш детально теоретично проаналізувати даний інститут і зрозуміти його сутність та значення в практичній діяльності.

Турман Н.О. Научно-правовое обоснование видов отказа прокурора от обвинения и проблемы применения

Осуществлено научно-правовое обоснование видов отказа прокурора от обвинения и проанализированы проблемы применения данного института на практике. Указано, что разделение отказа прокурора от обвинения на виды помогает более детально теоретически проанализировать данный институт и понять его сущность и значение в практической деятельности.

Turman N.O. Scientific-Legal Justification of Failure Modes of the Public Prosecutor from Denunciation and an Application Problem

Done scientific and legal justification for refusing Attorney kinds of accusations and analyzes the problems of application of the institution in practice. It is noted that the division of the prosecutor's refusal to charge on species helps to more detailed theoretical analysis of this institute and understand its essence and meaning in practice.